

УДК 728.82/9(477.54/.62+477.52)

**ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА РОДИНИ
ХАРИТОНЕНКІВ В С. ВОЛОДИМИРІВКА***HISTORICAL HERITAGE OF THE
KHARITONENKO FAMILY IN THE VILLAGE
OF VOLODYMYRIVKA***Бірьова О. Ю.,**кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри історії України, музеєзнавства і
пам'ятокзнавства, Харківська державна
академія культури (Харків, Україна),
e-mail: olga72480@gmail.com**Bir'ova O. U.,**Candidate of Historical Sciences, lecturer of
department History of Ukraine, museology and
monuments, Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine),
e-mail: olga72480@gmail.com

Розглянуто історію родини Харитоненків, від селянства до спадкового дворянства. Охарактеризовано заснування маєтку Наталівка. Розглянуто архітектурні стилі складових частин садибного комплексу. Проаналізовано архітектурні особливості всіх складових частин ансамблю. Охарактеризовано долю садиби протягом XX – початку XXI ст. Подано перспективи сучасного використання пам'ятки.

Ключові слова: садиба, родина Харитоненків, пам'ятка, архітектура.

The aim of this article is to investigate the history of the emergence and development of the estate of Natalivka, to determine the current state and prospects of using the monument.

Research methodology. The article used general scientific and specially historical methods. Historical Methods: chronological, historical-comparative.

Results. Kharitonenko family is one of the best known in Sumy region. Men of this family got a descendant nobility thanks to labor. Kharitonenkys were well-known patrons and art collectors.

One of the pearls of Slobozhanshchyna was Natalivka manor, built in various architectural styles. The estate was founded in the nineteenth century. The main components of the ensemble are the manor house, auxiliary buildings, a park, a church. The main house has not survived until our time, there are only his photographs of the early twentieth century. The park of a manor house with unique old trees still remains the subject of national pride of Ukraine.

The estate church has unusual architecture. It is too remains to this day, and still works. The large dome makes the building of unusual size look like a fairy house. Unique is sculptural ornaments on the walls.

The farmstead suffered greatly during the years of revolution and war. After partial restoration, the objects of the ensemble are not used in any way. Although the state of preservation allows to create a family museum on the territory of the estate monument.

The state is included in the excursion route «The Estates of Slobozhanshchyna».

Keywords: farmstead, family of Kharitonenkys, monument, architecture.

В сучасній історичній науці вагома частка належить історичному краєзнавству, до якого відноситься і садибна тематика. В часи радянської влади даний аспект мало досліджувалася науковцями. І лише в наш час тематика, присвячена садибним пам'яткам, набуває популярності серед істориків, мистецтвознавців, музеєзнавців та фахівців інших галузей.

Грунтовні роботи по історії садибного будівництва належать Г. К. Лукомському, автору статей та монографій. Унікальність його праці в тому, що головний будинок садиби Наталівка, який не зберігся до нашого часу, можна побачити на фотографіях зроблених дослідником, та

опублікованих в дореволюційному журналі. Серед сучасних дослідників зростає інтерес до родини Харитоненків: це праця І. О. Шудрика, книга двох авторів В. Скляренко, В. Сядро та ін.

Мета статті – дослідити історію виникнення та розбудови маєтку Наталівка, визначити сучасний стан та перспективи використання пам'ятки.

Походження роду Харитоненків має цікаву історію. Батько Івана Харитоненка – Герасим Омелянович був державним селянином (за часів кріпацтва вільний господар, який сплачував державі феодалну ренту – грошовий оброк, мав право займатися дрібною торгівлею в місті та його околицях, відкривати трактири й лавки). Герасим Харитоненко жив з родиною у слободі Нижня Сироватівка неподалік Сум, успішно займався торгівлею, а з 1849 р. став купцем 3-ої гільдії. У Герасима Омеляновича було восьмеро дітей, Іван був п'ятим.

Народився Іван Харитоненко у 1820 р., після народження батьки купили йому п'ять десятин орної землі та п'ять десятин сіножаті. Спочатку І. Харитоненко торгував у крамниці рідного містечка. З часом у Сумах він увійшов до кола купців, здобув у них повагу. Переїхавши до Сум, Іван Герасимович оточив себе новими знайомими – однодумцями, почав солідну справу. Невдовзі поїхав до Москви знайомитися з купцями Зотовими, за домовленістю поставляв їм цукор, а звідти привозив цукерки, печиво, ковбаси.

Саме тоді починався цукровий бум. Тож не дивно, що Іван обрав саме торгівлю цукром. На Сумщині він скупляв цукор і на вигідних умовах доставляв його до Петербурга, що дозволило нагромадити капітал, скупити землі і засіяти перші сотні десятин цукровим буряком. Але без власних заводів по переробці сировини справа не рухалася, власники заводів на пайових засадах брали значну частку цукру, тому на початку 1860-го р. Харитоненко вкладав свої капітали в будівництво заводів.

Після скасування кріпацтва скупив ще землі, набрав вільних селян, створив економію. У Сумському повіті Харитоненко став відомою діловою людиною. Згодом Іван Харитоненко став купцем 2-ої гільдії.

У 1882 р. І. Харитоненко отримав дозвіл зображувати на своїй продукції двоногового орла й став купцем 1-ої гільдії. За активну громадську діяльність Іван Харитоненко отримав звання дійсного статського радника, а за добродійність його було нагороджено орденом Святого князя Володимира III ступеня, присвоєно звання почесного громадянина Сум.

Помер Іван Харитоненко 30 листопада 1891 року. Після його смерті син – Павло Іванович отримав у спадок сім цукрових та один рафінадний заводи, одинадцять маєтків на сімдесяти тисячах десятинах власної та тридцяти тисячах орендованої землі, мережу контор Торгового будинку. Імператор Микола II надав спадкове дворянство П. Харитоненку – онуку селянина. Для свого дворянського герба Павло Харитоненко

обрав гасло «Трудом возвеличуюсь» – фраза, що віддзеркалює життя роду з діда–прадіда.

П. І. Харитоненко був одним з найвідоміших меценатів Російської імперії Він зібрав одну з найкращих колекцій живопису. В Сумах він побудував Кадетський корпус, міст через річку Сумку, допомагав учбовим закладам та церквам.

У кінці XIX – на початку XX ст. в архітектурі Слобожанщини з'явився стиль модерн. Термін «модерн» у англійській мові має широке лексичне значення і в перекладі означає «сучасний». У Німеччині його називали юнгендстилем, у Франції – ар нуво, в Італії – ліберті, в Росії як і в Англії – модерн. У Російській імперії модерн у чистому вигляді траплявся нечасто, зазвичай до нього додавалися елементи інших стилів. Характерними рисами даного стилю було надання переваг декоративним елементам перед конструктивними. За часів модерну широко застосовувалися скло, метал, кераміка. В інтер'єрі модерну застосовувалися живописні панно на стінах та стелях, вони поєднувалися з обрамленням плафонів, барельєфами.

Саме в цьому стилі оформлені окремі споруди маєтку в с. Володимирівка Краснокутського району Харківської області. Садиба, на відміну від села, має назву Наталівка і названа на честь меншої доньки Павла Івановича – Наталії [6, с. 116].

Садиба заснована у 1884 р. І. Г. Харитоненком. Потім маєток перейшов до його сина – мецената та колекціонера витворів мистецтв – П. І. Харитоненка. Дослідники родини говорять, що маєток мав особливе місце в житті власників. Багато сучасників порівнювали його з американською віллою [4, с. 18].

До ансамблю належали: поміщицький будинок, господарчі будівлі, будинок для гостей, конюшня, водонапірна вежа, оранжерея, церква й парк. Особливістю садиби було те, що всі споруди були стилізовані під різні архітектурні стилі [5, с. 56]. Водонапірна вежа виконана як фрагмент середньовічного замку в стилі псевдоготика. Головні ворота садиби побудовані в стилі модерн.

Своєрідною була архітектура садибного будинку. Двоповерховий просторий будинок з балконом нагадував елементи будівництва англійського котеджу [3, с. 292]. У будинку Наталівки знаходилося зібрання картин, майже двісті полотен. Павло Іванович колекціонував витвори мистецтва він навіть мав ідею створити із власної колекції музей–галерею як це зробили брати Третьякови. В його зібранні були твори Крамського, Врубеля, братів Васнецових та інших майстрів.

Спасо–Преображенська церква в маєтку Наталівка, побудована у 1908 – 1913 рр. архітектором О. Щусевим. Храм будувався як церква–музей для зберігання старовинних ікон. Церква цегляна, ззовні облицьована, зсередини оштукатурена. Споруда має одну, значного розміру баню, основою її плану є прямокутник, що включає неф, від якого стіною з порталною аркою відокремлена вівтарна частина з маленькою

напівкруглою апсидою. З півночі примикає невелика ризниця, з півдня – дзвіниця. Баня – напівсферичний звід на високому круглому барабані. Дах мідний, баня вкрита залізом. Під церквою та дзвіницею – льох, перекритий системою хрещатих і півциркульних зводів. Вхід у підвал зі східної сторони по масивних цегляних сходах.

Головний фасад багато прикрашений різьбленням по каменю. Пілястри оздоблені розетками з погрудними зображеннями. Тимпан фронтона західного фасаду покритий рослинним орнаментом, між вікнами барабана бані та на стінах різні вставки, на південній стіні нефа великий горельєф над входом – мозаїчні зображення. Дзвіниця двох'ярусна. Перший ярус – квадратний в плані, другий – восьмигранний, утворений пілонами, з'єднаними між собою півциркульними арками. Дзвіниця поєднана з церквою переходом з ганком.

Чудовим був інтер'єр церкви: його склали ікони, лампади, килими, ізразцова біла з синім піч у різниці. Стіни та зводи храму були розписані художником А. І. Савіновим [2, с. 9]. Над головним входом – мозаїчна ікона «Пантократор». На південній стіні «Розп'яття», виготовлене відомим скульптором С. Г. Коньонковим. В колекції було 11 новгородських ікон XV – XVI ст.

Садибний парк пейзажного типу створений у 1884 р. на базі 50 га лісового масиву, в якому переважає хвойна рослинність, насамперед, сосни. Парк поділяється на дві частини: нижню й верхню. Верхня складається з дубової та соснової ділянок. У нижній частині, в заплаві річки, серед стежок парку красувалися хвойні дерева – ялини, туї, а також листяні – дуби, ясени, черемшини, липи, тополі [1, с. 32].

Групи дерев і чагарнику, криволінійні стежки, розмаїття форм парку підкреслювала брама Наталівського парку, яка ефектно виділялася на тлі темної зелені. Брама зроблена з цегли, облицьована каменем, з широким арочним проїздом, з проходом і приміщенням для варти, покрита оригінальним шатровим дахом. Завдяки такій композиції було здійснено єдність архітектури садиби з пейзажем парку. У добре озелененому маєтку було багато чудових квітників, оранжерея, алеї й фонтани.

Територія парку ніби вклинювалася в лісовий масив, який починався могутніми дубами, високими соснами та березами. Практично парк не мав кордонів із лісом. Частина парку була відведена для розведення фазанів, диких кіз й оленів. У садибі навіть жила молода левиця [2, с. 6].

Сьогоднішній стан пам'ятки в с. Володимирівка залишається в незадовільному стані як і більшість садиб Слобожанщини. Їхня руйнація розпочалася ще з другої половини XIX ст., коли соціальні перетворення призвели до занепаду маєтків.

Крім того, на стані садиб та долі їх господарів позначилася революція. Варварське становлення до культурних цінностей як більшовиків, так і селян призвело до руйнації багатьох архітектурних пам'яток і численних витворів

мистецтва. За радянських часів слобідські садиби перетворювалися на клуби з колишніми панськими меблями й атрибутами поміщицького інтер'єру.

У маєтку Наталівка панський будинок був зруйнований в роки II Світової війни, але збереглися флігелі та службові приміщення, в яких був розміщений туберкульозний санаторій.

Незважаючи на особливий охоронний статус пам'ятки окремі дерев'яні будиночки на території маєтку сьогодні знищуються. Флігелі частково відреставровані. Садибна церква відреставрована та використовується за призначенням.

Наталівка могла б бути музеєфікована, оскільки має чудове розташування і вже сьогодні входить до екскурсійного маршруту «Садиби Слобожанщини». Стайня, манеж, будиночки, флігель могли б показати атмосферу минулих часів. На базі пам'ятки можна було б створити меморіальний музей родини Харитоненків.

Садиба Наталівка є пам'яткою загальнодержавного значення. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України внесено: Спаська церква, парк, брама центральна, західна брама, швейцарський будиночок, водонапірна вежа, флігель, манеж, стайня.

Отже, садибний комплекс розташований в с. Володимирівка є одним із найкращих пам'яток садибного мистецтва загальнодержавного значення й заслуговує на більшу увагу та відповідне використання.

Вивчення різних аспектів садибної проблематики Слобожанщини є тематикою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Вороной, А., 2005. 'Путешествие по Харьковщине', Х.: *Майдан*, 244 с.
2. Лукомський, Г.К., 1915. 'Натальєвка', *Столиця и усадьба*, №32, с.4–9.
3. Родічкін, І., Родічкіна, О., 2005. 'Старовинні маєтки України', К.: *Мистецтво*, 384 с.
4. Склярєнко, В., Сядро, В., 2010. 'Павел Харитоненко', Харків: *Фолио*, 100 с.
5. Трубочанінов, С.В., 2007. 'Країна замків і фортець', Кам'янець–Подільський: *Ойум*, 56 с.
6. Шудрик, Ю., Даниленко, П.А., 2003. 'Династія Харитоненків', Суми: *Слобожанщина*, 192 с.

References

1. Voronoi, A., 2005. 'Puteshestvie po Har'kovshhine (Travel around Kharkiv)', H.: *Majdan*, 244 s.
2. Lukomskij, G.K., 1915. 'Natal'evka (Natalyivka)', *Stolica i usad'ba*, №32, s.4–9.
3. Rodichkin, I., Rodichkina, O., 2005. 'Starovynni majetky Ukrai'ny (Ancient estates of Ukraine)', K.: *Mystectvo*, 384 s.
4. Skljarenko, V., Sjadro, V., 2010. 'Pavel Haritonenko (Pavel Kharitonenko)', Har'kov: *Folio*, 100 s.
5. Trubchaninov, S.V., 2007. 'Krai'na zamkiv i fortec' (Country of castles and fortresses)', Kam'janec'–Podil's'kyj: *Oijum*, 56 s.
6. Shudryk, Y., Danylenko, P.A., 2003. 'Dynastija Harytonenkiv (Dynasty Kharitonenkiv)', Sumy: *Slobzhanshhyna*, 192 s.

* * *